

**Ἡ διδασκαλία
γιά τήν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος
Μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσεως**

*(Κείμενο ἀπό τό ἔντυπο «Ὁρθοδοξία καί αἵρεσις» τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως
Μαντινείας καί Κυνουρίας, τεῦχ. 97, Ὀκτ. – Δεκ. 2016).*

Ἡ «ἐκπόρευσις» στήν ἀρχαία Ἐκκλησία

Σέ προηγούμενο τεῦχος τοῦ ἐντύπου μας (ἀρ. 95) εἶχαμε ἀναφερθεῖ στή διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας γιά τό Ἅγιο Πνεῦμα καί στή διαστροφή της ἀπό παλαιότερες καί σύγχρονες αἵρέσεις. Ὅπως εἶδαμε ἐκεῖ, ἡ διδασκαλία αὐτή διατυπώθηκε ἐπίσημα στή Β΄ Οἰκουμενική Σύνοδο τό 381 μ.Χ. στήν Κωνσταντινούπολη, μέ ἀφορμή τήν αἵρεση τῶν Πνευματομάχων, ἡ ὁποία θεωροῦσε τό Ἅγιο Πνεῦμα εἴτε κτίσμα (δημιούργημα), εἴτε ἀπρόσωπη δύναμη ἢ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Μεγάλοι Πατέρες τῆς ἐποχῆς, ὅπως ὁ Μέγας Βασίλειος (330-378) καί ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (328-390), κατέρριψαν ὅλα τά ἐπιχειρήματα τῶν τότε αἰρετικῶν καί ἐξέθεσαν μέ θεῖο φωτισμό τήν ἀντίστοιχη ἀλήθεια. Πολύ σωστά, ἡ Ἐκκλησία θεωρεῖ ὅτι ἡ ἀποδοχή τῆς ὀρθῆς πίστεως γιά τό Ἅγιο Πνεῦμα ἀποτελεῖ ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς σωτηρίας μας, γιατί ἡ πίστη αὐτή δέν ἀναφέρεται σέ κάποιο δευτερεύον θέμα, ἀλλά στόν Τριαδικό Θεό, στόν Θεό, στόν Ὅποιο πιστεύουμε. Ἡ ἀλήθεια γιά τήν Ἁγία Τριάδα, εἶναι ἡ πρώτη καί βασικότερη ἀλήθεια τῆς πίστεως μας καί ὅποιος τήν ἀλλοιώνει ἐκπίπτει τῆς σωτηρίας. Ἔτσι, γιά τήν ἀσφάλεια τῶν πιστῶν, ἡ Β΄ Οἰκουμενική Σύνοδος ἔθεσε στό Σύμβολο τῆς Πίστεως τή γνωστή διατύπωση: «(Πιστεύω) καί εἰς τό Πνεῦμα τό ἅγιον, τό κύριον, τό ζωοποιόν, τό ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, τό σύν Πατρί καί Υἱῷ συμπροσκυνούμενον καί συνδοξαζόμενον, τό λαλήσαν διά τῶν προφητῶν».

Μέ τή διατύπωση αὐτή διακηρύσσεται ὅτι τό Ἅγιο Πνεῦμα εἶναι Θεός («κύριον»), ὁμοούσιος μέ τόν Πατέρα καί τόν Υἱό, ἀφοῦ ἔχει κοινά χαρακτηριστικά καί ιδιότητες μέ τά δύο αὐτά πρόσωπα («συμπροσκυνούμενον καί συνδοξαζόμενον»). Παράλληλα, ὅμως, διακηρύσσεται καί ἡ ἀλήθεια γιά τόν τρόπο ὑπάρξεως ἢ γιά τήν «ἐκπόρευση» τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Μέ τήν ἀλήθεια αὐτή θά ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ, ὅπως ὑποσχεθήκαμε στό προηγούμενο (ἀρ. 95) τεῦχος τοῦ ἐντύπου μας.

Σέ ὁλόκληρο σχεδόν τόν χριστιανικό κόσμο, ὁ ὅρος «ἐκπόρευσις» («ἐκπορευόμενον») τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως κατανοήθηκε ὡς παράλληλος τοῦ ὅρου «γέννησις» («γεννηθέντα»), πού ἀναφέρεται στόν Υἱό. Μόνο στή Δύση ὁ ἅγιος Αὐγουστῖνος (354-430), ἀγνοώντας τήν ἐλληνική γλώσσα, δέν εἶχε κατανοήσει τήν ἀκριβή ἔννοια τοῦ ὅρου. «Ἐκπόρευσις» εἶναι ὁ ἰδιαίτερος τρόπος ὑπάρξεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐντός τῆς Ἁγίας Τριάδος. Μέ τόν ὅρο αὐτό ἐπισημαίνεται, α) ὅτι τό Ἅγιο Πνεῦμα ὑπάρχει, προέρχεται ἢ ἔχει τήν ὑπαρξή Του «ἐκ τοῦ Πατρὸς», ὅπως καί ὁ Υἱός («ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα» -

«ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον»), καὶ β) ὅτι ὁ τρόπος ὑπάρξεώς Του «ἐκ τοῦ Πατρὸς» διαφέρει τοῦ τρόπου ὑπάρξεως τοῦ Υἱοῦ «ἐκ τοῦ Πατρὸς», μέ ἀποτέλεσμα νά μὴν μποροῦν νά χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα οἱ ὅροι «γέννησις», «γέννημα», «γεννητῶς». Γιὰ νά δηλωθεῖ αὐτός ὁ ιδιαίτερος τρόπος ὑπάρξεως, χρησιμοποιήθηκαν οἱ ὅροι «οὐχὶ γεννητῶς», «πρόβλημα» (ἀντίστοιχος τοῦ «γέννημα») κ.ἄ., ἐπικράτησαν ὁμῶς οἱ ὅροι «ἐκπόρευσις», «ἐκπορευόμενον», «ἐκπορευτῶς», ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου, «τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὃ παρά τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται» (Ἰω. 15,26). Ὁ παραλληλισμὸς τῶν ὄρων «γέννησις» καὶ «ἐκπόρευσις» ἀποκλείει τὸ γεγονὸς νά ἐκπορεύεται τὸ Ἅγιο Πνεῦμα «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ» («filioque»). Ταυτόχρονα, καταδεικνύει ὅτι ἡ «ἐκπόρευσις» εἶναι κάτι πού συμβαίνει ἐκτός καὶ πέρα ἀπὸ κάθε ἔννοια χρόνου («πρὸ πάντων τῶν αἰώνων» ἢ «ἀϊδίως»), καθὼς καὶ ὅτι ἀποτελεῖ γεγονὸς, πού υπερβαίνει κάθε ἀνθρώπινη κατανόηση («ὑπὲρ αἴσθησιν», «ὑπὲρ λόγον» καὶ «ὑπὲρ ἔννοιαν»). Γι' αὐτό, ὁ ἅγ. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἀπαντᾷ χαρακτηριστικὰ σὲ ὄσους τοῦ ζητοῦσαν νά ἐξηγήσει τί εἶναι ἡ ἐκπόρευσις: «ἐξήγησέ μου ἐσὺ τὴν ἀγεννησία τοῦ Πατρὸς κι ἐγὼ θά σοῦ ἐξηγήσω τὴ γέννηση τοῦ Υἱοῦ καὶ τὴν ἐκπόρευση τοῦ Πνεύματος καὶ τότε θά παραφρονήσουμε ("παραπληκτίσομεν") καὶ οἱ δύο, διεισδύοντας στὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ» (Λόγος ΛΑ', PG, τ. 36, 141).

Κατὰ συνέπειαν, μετὰ τὴν Β' Οἰκουμένη Σύνοδο (381) ἡ ἀλήθεια γιὰ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἦταν σαφὴς ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἡ δὲ διατύπωσή της ἐθεωρεῖτο πλήρης καὶ ὀλοκληρωμένη. Ὡστόσο, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ στ' μ.Χ. αἰ. ἄρχισε νά ἐμφανίζεται ἡ αἵρεση τοῦ filioque, δηλ. ἡ ἀντίληψη ὅτι τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἀπὸ τὸν Υἱό («filioque» = «καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ»). Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἐπικράτησε προοδευτικὰ στὴ Δύση καὶ ὀδήγησε στὸ μέγα Σχίσμα τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ (1054 μ.Χ.), στὸ σημαντικότερο καὶ συνάμα στὸ τραγικότερο γεγονὸς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.

Ἡ ἐμφάνιση καὶ ἐπικράτηση τοῦ filioque

Ἡ ἐμφάνιση καὶ ἐπικράτηση τοῦ filioque στὴ Δύση ὀφείλεται σὲ ἱστορικούς καὶ θεολογικούς λόγους. Γιὰ νά κατανοηθεῖ αὐτό, εἶναι ἀπαραίτητη ἡ γνώση τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀναπτύχθηκε τὸ φαινόμενο. Τὸ filioque εἶναι ἐπινοήση τῶν Φράγκων, ὡστόσο, ὡς ὀρολογία τουλάχιστον, προὔπηρχε στὰ ἔργα τῶν ἁγίων Ἀμβροσίου (339-397) καὶ Αὐγουστίνου (354-430).

Οἱ Φράγκοι ἦταν λαὸς βάρβαρος (χωρὶς ιδιαίτερα πολιτιστικὰ στοιχεῖα καὶ ἀγνοώντας γραφὴ καὶ ἀνάγνωση), γερμανικῆς καταγωγῆς, ὁ ὁποῖος στὰ τέλη τοῦ ε' μ.Χ. αἰ. κατέλαβε τὴ σημερινὴ Γαλλία καὶ ὑπέταξε τοὺς αὐτόχθονες Γάλλους (Γαλάτες), πού ἦταν ὀρθόδοξοι Χριστιανοί καὶ φορεῖς ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκεῖ οἱ Φράγκοι, ἐντυπωσιασμένοι ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τῶν Γάλλων, ἀποφάσισαν νά δεχθοῦν τὸν Χριστιανισμό (496 μ.Χ.), μέσῳ τοῦ ὁποῖου ἔκαναν τὰ πρῶτα βήματα στὸν πολιτισμὸ καὶ ἄρχισαν νά μαθαίνουν τὴ γλῶσσα τῶν

υποδούλων, τή λατινική. Ὡστόσο, στήν κατάσταση πού ἦταν τήν ἐποχή ἐκείνη, μόνο ἐπιφανειακή γνώση τοῦ Χριστιανισμοῦ μπορούσαν νά ἔχουν.

Προοδευτικά καί μέ τήν ἡγεσία ἰσχυρῶν βασιλέων, ὅπως οἱ Πιπῖνος Βραχύς (751-768) καί Καρλομάγνος (768-814), κατόρθωσαν νά συνενώσουν τά ἄλλα γερμανικά φῦλα, νά ἐπεκταθοῦν στή Δύση καί νά δημιουργήσουν ἰσχυρό κράτος. Ἐπί Καρλομάγνου τό φραγκικό κράτος εἶχε φθάσει στήν ἀποκορύφωση τῆς δυνάμει του. Ὅμως, οἱ κατακτήσεις βύθισαν στό σκοτάδι ὅλες τίς κατακτημένες περιοχές, γι' αὐτό οἱ αἰῶνες πού ἀκολούθησαν (ἀπό τόν στ' μέχρι καί τόν ια' αἰ.) χαρακτηρίζονται ἀπό τούς ἱστορικούς ὡς «Μεσαίωνας» καί ἐμφανίζονται ὡς κατ' ἐξοχήν «σκοτεινοί χρόνοι». Σ' αὐτές τίς συνθήκες οἱ Φράγκοι ἄρχισαν νά δημιουργοῦν τόν δικό τους πολιτισμό, ὁ ὁποῖος, μεταξύ ἄλλων, ἐπέφερε ριζικές μεταβολές στή Δύση. Στή διοίκηση ἐπεβλήθη τό φεουδαρχικό σύστημα, κατά τό ὁποῖο τό κράτος ἀποτελεῖ προσωπική ἰδιοκτησία τοῦ βασιλέως, πού κληροδοτεῖται στά ἄρρενα τέκνα του καί εἶναι διαιρεμένη σέ τμήματα, στά ὁποῖα τήν ἐξουσία ἀσκοῦν οἱ ἐπιμέρους φεουδάρχες. Ὁ κοινωνικός βίος ὀργανώθηκε μέ βάση τήν αἰρετική ἀντίληψη γιά τή φυσική ἀνισότητα τῶν ἀνθρώπων καί γιά τή φυσική διάκρισή τους σέ τάξεις αἵματος, οἱ ὁποῖες, δῆθεν, ὑφίστανται ἐκ τοῦ Θεοῦ. Φυσικά, σ' αὐτό τό κοινωνικό σύστημα οἱ Φράγκοι ἀποτελοῦσαν τήν τάξη τῶν «εὐγενῶν», οἱ δέ κατακτημένοι λαοί τήν τάξη τῶν «δουλοπαροίκων».

Ριζικές ἀλλοιώσεις ἐπῆλθαν καί στήν Ἐκκλησία, ὅπως: α) Ἡ ἐπιβολή ἀρνησικυρίας στίς ἐκλογές τῶν Ἐπισκόπων, μέσω τῆς ὁποίας ἀποκλείστηκαν, ἀρχικά, οἱ ἀνεπιθύμητοι. β) Ἡ ἐμφάνιση ἀπό τά τέλη στ' μ.Χ. αἰ. Φράγκων Ἐπισκόπων μέ βασιλικό διορισμό καί χωρίς κανονική ἐκλογή ἀπό Σύνοδο. Στή φάση αὐτή οἱ Φράγκοι βασιλεῖς πωλοῦσαν τίς ἐπισκοπικές θέσεις ἔναντι χρηματικῆς ἀμοιβῆς, καί μάλιστα μέ τή διαδικασία τῆς πλειοδοσίας! γ) Ἡ ἀντικατάσταση, τελικά, ὅλων τῶν Ἐπισκόπων τῶν κατακτημένων περιοχῶν ἀπό Φράγκους Ἐπισκόπους. δ) Ἡ κατάσχεση τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας, τήν ὁποία οἱ «εὐγενεῖς» «ἐχώρισαν εἰς τιμάρια, τῶν ὁποίων τήν ἐπικαρπίαν διένειμαν ὡς Φέουδα, συμφώνως πρός τόν βαθμόν πού κατεῖχε ἕκαστος εἰς τήν πυραμίδα τῆς στρατιωτικῆς φεουδαρχικῆς ἱεραρχίας» (Ἰω. Ρωμανίδου, «Ἐκκλησιαστικά Σύνοδοι καί Πολιτισμός», *Θεολογία*, τ. 66 (1995), σ. 650). ε) Ἡ ἐπιβολή τῆς διάκρισης μεταξύ «ἀνώτερου» καί «κατώτερου» κλήρου, ὥστε οἱ «δουλοπάροικοι» νά ἀποκλείονται ἀπό τίς θέσεις τοῦ Ἐπισκόπου, τοῦ Ἡγουμένου καί τοῦ Προϊσταμένου μεγάλης ἐνορίας. Τίς θέσεις αὐτές κατεῖχαν πλέον ἀποκλειστικά «εὐγενεῖς», μεταξύ τῶν ὁποίων ὑπῆρχε παράδοση νά προσφέρεται ὁ νεότερος γιός τῆς οἰκογένειας στόν κλῆρο, μέ σκοπό τόν πλουτισμό ἀπό τήν ἐκκλησιαστική περιουσία (Ἰω. Ρωμανίδου, *Ρωμηοσύνη*, Θεσ/νίκη 2002, σ. 170-171). Εἶναι φανερό, ὅτι οἱ παραπάνω μόνο κατ' ὄνομα ἦταν Χριστιανοί, πολύ δέ περισσότερο, κληρικοί! Ἡ κατάσταση διεκτραγωδεῖται σέ ἐπιστολή τοῦ ἀγίου Βονιφατίου (742 μ.Χ.) πρός τόν Πάπα Ρώμης Ζαχαρία (741-752), κατά τήν ὁποία, «ἡ θρησκεία καταπατεῖται», ἀφοῦ «ἡ πλειοψηφία τῶν ἐπισκοπικῶν ἐδρῶν δίδεται εἰς φιλαργύρους λαϊκοῦς ἢ μοιχοῦς κληρικούς». Πολλοί ἐξ αὐτῶν εἶναι «μέθυσοι» ἢ «κυνηγοί, ἤτοι στρατιῶται», οἱ ὁποῖοι

μάχονται στό στρατό μέ πλήρη πολεμική εξάρτηση καί «χύνουν αίμα Χριστιανῶν καί εἰδωλολατρῶν ἀδιακρίτως». Οἱ Ἐπίσκοποι αὐτοί, κατά τόν ἅγιο Βονιφάτιο, δέν εἶχαν Μητροπολίτη ἢ Ἀρχιεπίσκοπο καί ἐπί 80 ἔτη δέν εἶχαν συνέλθει σέ Σύνοδο, ἀλλά ἔλυναν τίς ἐκκλησιαστικές διαφορές μαζί μέ τίς κρατικές σέ συμβούλια «εὐγενῶν» μαζί μέ λαϊκούς ἡγεμόνες καί στρατιωτικούς (ὁ.π. σ. 373-374).

Τά παραπάνω εἶναι ἀναγκαῖα, γιά νά κατανοηθεῖ ποιοί θεολόγοι ἢ Ἐπίσκοποι ἐπινόησαν ἢ ἀνακάλυψαν τό filioque. Ἡ ἀφορμή δόθηκε ὅταν ἀναγκάστηκαν νά ἀντιμετωπίσουν ἀρειανόφρονες χριστιανούς στή Δύση καί εἰδικότερα στήν Ἰσπανία, ὅπου εἶχαν μετακινηθεῖ Βησιγότθοι ἀπό τήν Ἀνατολή, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀποδεχθεῖ τόν Ἀρειανισμό. Κατά συγκυρίαν, οἱ Φράγκοι ἦταν τό μόνο ἀπό τά γερμανικά φύλα, πού εἶχε δεχθεῖ, τυπικά ἔστω, τόν Ὀρθόδοξο Χριστιανισμό, καί ὄχι τόν Ἀρειανισμό. Πιστεύοντας ὅτι ἐνισχύουν τή θέση τοῦ Υἱοῦ, τόν Ὅποιο οἱ ὀπαδοί τοῦ Ἀρείου θεωροῦσαν κτίσμα (δημιούργημα τοῦ Θεοῦ), οἱ Φράγκοι θεολόγοι ἰσχυρίστηκαν ὅτι ὁ Υἱός, ὄχι μόνο δέν εἶναι κτίσμα, ἀλλά καί «ἐκπορεύει» τό Ἅγιο Πνεῦμα, ὅπως ὁ Πατήρ καί μαζί μέ τόν Πατέρα. Ἔτσι, συνέβη καί πάλι τό γνωστό φαινόμενο νά ἀντιμετωπίζεται μιά αἵρεση μέ ἄλλη αἵρεση. Τοπική Σύνοδος Φράγκων Ἐπισκόπων στό Τολέδο τῆς Ἰσπανίας τό 547 μ.Χ. εἰσήγαγε τό filioque γιά πρώτη φορά σέ ἐπίσημο κείμενο, ἐνῶ δεύτερη Σύνοδος στήν ἴδια πόλη τό 589 μ.Χ. πρόσθεσε στό Σύμβολο τῆς Πίστεως τήν ἐπίμαχη φράση «καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ» («filioque»). Τόν 7 μ.Χ. αἰ. ἡ αἵρεση εἶχε γίνει εὐρύτατα ἀποδεκτή μεταξύ τῶν Φράγκων. Τήν ἴδια ἐποχή ἡ Σύνοδος τῆς Φραγκφούρτης τοῦ 796 μ.Χ. ἐπί Καρλομάγνου (768-814) ἔκανε ἐπίσημα ἀποδεκτή τήν προσθήκη τοῦ filioque στό Σύμβολο τῆς Πίστεως, περιφρονώντας τήν ἄποψη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης.

Πράγματι, οἱ ἐνέργειες αὐτές προκάλεσαν τήν ἀντίδραση τοῦ παπικοῦ θρόνου. Ὁ Πάπας Λέων ὁ Γ' (795-816) ἀποδοκίμασε ἔντονα τά γεγονότα, καταδίκασε κάθε προσθήκη στό Σύμβολο τῆς Πίστεως καί διέταξε νά ἀναγραφεῖ αὐτό σέ δύο ἀργυρές πλάκες στήν ἐλληνική καί τή λατινική γλώσσα, χωρίς τήν προσθήκη τοῦ filioque, καί νά ἀναρτηθεῖ στόν Ναό τοῦ ἁγίου Πέτρου στή Ρώμη (808), πρὸς διασφάλιση τῆς γνησιότητάς του. Σέ ἀπάντηση, οἱ Φράγκοι, στή Σύνοδο τοῦ Ἀγκυῖσγράνου τό ἐπόμενο ἔτος (809), ἀνακήρυξαν τό filioque σέ δόγμα πίστεως, καταδικάζοντας ὡς αἰρετικούς ὅσους τό ἀπέρριπταν ἢ τό καταπολεμοῦσαν.

Τήν ἴδια ἐποχή οἱ Φράγκοι εἶχαν ἤδη ἐπιλέξει τήν ἔντονη ρήξη μέ τούς Χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς σέ πολιτικό καί ἐκκλησιαστικό ἐπίπεδο. Σέ πολιτικό καί θέλοντας νά ὑποκαταστήσουν τήν αὐτοκρατορία τῆς Νέας Ρώμης (τή λεγόμενη «Βυζαντινή»), ἄρχισαν νά ἀποκαλοῦν τούς πολίτες της «Γραικούς» καί τούς ἑαυτούς τους «Ρωμαίους». Σέ ἐκκλησιαστικό ἐπίπεδο, ἄρχισαν νά ἰσχυρίζονται ὅτι στήν Ἀνατολή κατοικοῦν πεπλανημένοι αἰρετικοί, προβάλλοντας τούς ἑαυτούς τους ὡς μόνους γνήσιους Χριστιανούς. Στήν προσπάθεια αὐτή τό filioque προβλήθηκε ὡς τό κατ' ἐξοχήν διακριτικό τοῦ φραγκικοῦ πολιτισμοῦ καί ὡς γνώρισμα θεολογικῆς ὑπεροχῆς. Εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι τά πρῶτα γραπτά κείμενα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Φράγκων ἀπό

τόν 9^ο μ.Χ. αἰ. καί ἐξῆς, ὅταν κάποιοι ἀπό αὐτούς ἔμαθαν νά γράφουν, ἔφεραν τόν τίτλο «Contra errores Graecorum» («Κατά τῶν πλανῶν τῶν Γραικῶν»), ἔργο δέ μέ τόν ἴδιο τίτλο ἔγραψε καί ὁ μέγιστος τῶν δυτικῶν θεολόγων Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης τόν 13^ο μ.Χ. αἰ.

Ἐκτοτε τό filioque ἐπιβαλλόταν ἀκόμη καί μέ τή βία στίς κατακτημένες ἀπό τούς Φράγκους περιοχές μαζί μέ ἄλλες ἐκκλησιαστικές καινοτομίες, ὅπως τά ἄζυμα στή Θ. Λειτουργία καί ἡ γενική ἀγαμία τοῦ κλήρου. Οἱ ἀντιδράσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης περιφρονήθηκαν. Ὄταν, τελικά, οἱ Φράγκοι κατόρθωσαν νά ὑποτάξουν καί τόν ἴδιο τόν παπικό θρόνο, μέ τήν ἐπιβολή ἀρχικά φραγκόφιλων καί στή συνέχεια Φράγκων Παπῶν, ἐπῆλθε τό μέγα Σχίσμα μέ τήν Ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς (1054 μ.Χ.). Ὄταν ἀργότερα (16^{ος} αἰ.) ὁ Προτεσταντισμός προέκυψε ἀπό τό σῶμα τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, προσέλαβε ἀπό ἐκεῖ καί τό filioque

Ἀπό τήν παραπάνω περιγραφή τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου ἐντός τοῦ ὁποίου γεννήθηκε καί ἐπεκτάθηκε τό filioque, ἀλλά καί τῶν αἰτίων τοῦ Σχίσματος τοῦ 1054, εἶναι φανερό γιατί ὁ λαός μας, διαθέτωντας ὑγιεῖ ἱστορικά κριτήρια, ἀποκαλεῖ «Φράγκους» ὅλους ἀδιακρίτως τούς Ρωμαιοκαθολικούς πιστούς. Χαρακτηριστικό εἶναι τό παράδειγμα τῆς Σύρου. Ἐκεῖ ὁ λαός μέχρι σήμερα ἀποκαλεῖ τήν περιοχή πού διαμένουν οἱ Ἕλληνες κατά τήν ἐθνικότητα, ἀλλά Ρωμαιοκαθολικοί κατά τό θρήσκευμα κάτοικοι τοῦ νησιοῦ «Φραγκοχώρα», τόν Ρωμαιοκαθολικό Ναό ἀποκαλεῖ «Φραγκοκκλησιά» καί τόν Ρωμαιοκαθολικό Κληρικό ἀποκαλεῖ «Φραγκόπαπα».

Πατέρες καί θεολόγοι τῆς Ἐκκλησίας ἔναντι τοῦ filioque

Στήν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή τό filioque ἔγινε γνωστό τόν 9^ο μ.Χ. αἰ., ὅταν Φράγκοι ἱεραπόστολοι ἐπιχείρησαν νά τό ἐπιβάλλουν μαζί μέ φραγκικά ἐκκλησιαστικά ἔθιμα στή νεοσύστατη Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας. Τό γεγονός προκάλεσε τήν ἔντονη ἀντίδραση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἀγίου Φωτίου τοῦ Μεγάλου (858-867, 877-886) καί ὀδήγησε στήν ὀριστική ρήξη τῶν ἤδη τεταμένων σχέσεων του μέ τόν Πάπα Νικόλαο Α΄ (858-867). Σύνοδος στήν Κων/πολη (867) καταδίκασε τό filioque, ἀποδοκίμασε τά λατινικά ἔθιμα καί καθαίρεσε τόν Πάπα Νικόλαο, μέ ἀποτέλεσμα νά ἐπέλθῃ τό λεγόμενο «μικρό Σχίσμα» τοῦ 867.

Τό Σχίσμα αὐτό ἀποκαταστάθηκε προσωρινά τό 869 καί ὀριστικά στή Σύνοδο τῆς Κων/πόλεως τοῦ 879/880, μέ τή συμμετοχή τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ὁρθοδόξου Πάπα Ἰωάννου Η΄ (872-882). Ἡ Σύνοδος συνεκλήθη ὡς Οἰκουμενική καί ἔτσι ἀναγνωρίζεται ἀπό μεταγενέστερους Πατέρες καί Ἁγίους τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Καταδίκασε κάθε προσθήκη ἢ ἀφαίρεση ἢ μεταβολή στό Σύμβολο τῆς Πίστεως, δηλαδή καταδίκασε ἐμμέσως, ἀλλά σαφῶς, τό filioque. Ὡστόσο, ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 11^{ου} αἰ., ὅταν ὁ πρῶτος Φράγκος Πάπας Σέργιος Δ΄ (1009-1012) τό χρησιμοποίησε στίς Ἐπιστολές του πρός τούς Πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς, τό ὄνομα τοῦ Πάπα διεγράφη ἀπό τά Δίπτυχα τῆς

Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Τό μέγα Σχίσμα εἶχε ἤδη συντελεσθῆ. Ὁριστικοποιήθηκε ὅμως τό 1054, ὅταν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Πάπα Λέοντος Θ' (1049-1054) ἐξέδωσαν Λίβελλο Ἀναθέματος κατά τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, μέ ἀποτέλεσμα νά ἀναθεματισθοῦν ἀντίστοιχα ἀπό τή Σύνοδο τῆς Κων/πόλεως τοῦ ἴδιου ἔτους, ἐπί Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Μιχαήλ Κηρουλαρίου (1043-1059).

Στήν Ὁρθόδοξη Ἀνατολή τό filioque θεωρήθηκε ἐξ ἀρχῆς αἵρεση. Σήμερα προβάλλεται, ἀπό τή Ρωμαιοκαθολική ἰδίως πλευρά, ἡ ἀποψη ὅτι ἀποτελεῖ μιά διαφορετική διατύπωση, ἐξ ἴσου ὀρθή μέ αὐτήν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Σύμφωνα μέ ἰσχυρισμούς δυτικῶν θεολόγων, τό filioque ἀποτελεῖ πρόοδο στήν κατανόηση τοῦ δόγματος τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὅμως, κατά τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, καμμία κατανόηση τῶν δογμάτων δέν εἶναι ἐφικτή, γιατί αὐτά εἶναι διατυπώσεις ἀναφερόμενες σέ ἀλήθειες «ὑπέρ λόγον» καί «ὑπέρ ἔννοιαν». Κατ' ἐξοχήν ὑπερασπιστές τῆς ἀλήθειας γιά τήν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀνεδείχθηκαν οἱ ἅγιοι Φώτιος ὁ Μέγας (+886) καί Μᾶρκος Ἐφέσου ὁ Εὐγενικός (+1445).

Κατά τούς Ὁρθοδόξους Πατέρες, τό filioque καταλύει μιά θεμελιώδη θεολογική ἀρχή, κατά τήν ὁποία στήν Ἁγία Τριάδα ὑπάρχουν μόνο «κοινά» (καί γιά τά τρία πρόσωπα) καί μόνο «ἀκοινωνήτα» (γιά ἕνα μόνο πρόσωπο) ἰδιώματα. Τά πρῶτα ὀνομάζονται «φυσικά» καί τά δεύτερα «ὑποστατικά». Στήν προκειμένη περίπτωση ὅμως, ἕνα ἰδιώμα, τό «ἐκπορεύειν», ἀνήκει σέ δύο πρόσωπα, στόν Πατέρα καί στόν Υἱό. Ἐπίσης, τό filioque καταλύει τή μοναρχία τοῦ Πατρός (τό γεγονός ὅτι ὁ Πατήρ εἶναι ἡ μόνη ἀρχή - αἰτία τῶν δύο ἄλλων προσώπων) καί ὑποτιμᾷ τό Ἅγιο Πνεῦμα ἔναντι τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ.

Τό σημαντικότερο ἴσως πρόβλημα, εἶναι ἡ ἀδυναμία τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ filioque νά διακρίνουν μεταξύ α) τρόπου ὑπάρξεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καί β) ἀποστολῆς Του στόν κόσμο. Τό πρῶτο εἶναι ἐνδοτριαδική σχέση ἢ κατάσταση, πού συμβαίνει ἐκτός χρόνου («ἀϊδίως» καί «πρό πάντων τῶν αἰώνων»). Τό δεύτερο, ἡ ἀποστολή στόν κόσμο γιά τόν ἀγιασμό τῶν πιστῶν, εἶναι γεγονός πού συμβαίνει «ἐν χρόνῳ». Τό πρῶτο ἀναφέρεται στήν ὑπόσταση καί στήν οὐσία, τό δεύτερο ἀναφέρεται στή χάρη ἢ στήν ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τό πρῶτο γίνεται μόνο «ἐκ τοῦ Πατρός», τό δεύτερο γίνεται «καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ». Μέ αὐτή τήν ἔννοια κάποιιοι Πατέρες ὁμιλοῦν γιά «ἐκπόρευση» τοῦ Πνεύματος «καί ἐκ τοῦ Υἱοῦ», ἐννοώντας τήν ἐντός τοῦ χρόνου ἀποστολή Του στόν κόσμο. Ὡστόσο, οἱ Πατέρες αὐτοί ποτέ δέν διανοήθηκαν νά προσθέσουν κάτι ἀντίστοιχο στό Σύμβολο τῆς Πίστεως, γνωρίζοντας ὅτι ἐκεῖ ὁ ὅρος «ἐκπόρευσις» σημαίνει ἀποκλειστικά τόν τρόπο ὑπάρξεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Σήμερα τό filioque ἐξακολουθεῖ νά ἀποτελεῖ τή μεγαλύτερη θεολογική διαφορά μεταξύ Ἀνατολῆς καί Δύσεως. Ἡ διαφαινόμενη ὑποτίμησή του ἀπό τή Ρωμαιοκαθολική πλευρά ὀφείλεται προφανῶς στήν ἐξασθένηση τῶν κριτηρίων ἀληθείας στόν δυτικό χῶρο. Ἄλλα θέματα ἐνδιαφέρουν περισσότερο τούς Ρωμαιοκαθολικούς, ὅπως π.χ. τό παπικό πρωτεῖο. Γιά μᾶς, ὅμως, ἡ ἀλήθεια

προέχει και αξίζει να αγωνισθεῖ, ἀλλά και να θυσιαστῆι γι' αὐτήν ὁ πιστός, κατά τό παράδειγμα τῶν Ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας μας.

(Περισσότερα γιά τό θέμα αὐτοῦ τοῦ τεύχους βλέπε στό κείμενο μέ τίτλο «Τό ἱστορικό πλαίσιο τῆς ἐμφανίσεως καί ἐπικρατήσεως τοῦ filioque» στήν ἱστοσελίδα http://sathanasoulias.blogspot.gr/2013/03/fioque_14.html ὅπου καί σχετικές παραπομπές).

Φωτογραφίες

1. Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (+390). Ἀπό τούς Πατέρες πού διατύπωσαν τήν ἀλήθεια γιά τήν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τόν δ' μ.Χ. αἰ.

2. Ἅγιος Φώτιος ὁ Μέγας, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (+886). Ὁ πρῶτος ἀπό τούς Πατέρες, πού ἀντιμετώπισε θεολογικά τήν αἵρεση τοῦ filioque τόν θ' μ.Χ. αἰ.